

Masofaviy onlayn ta'limni milliy oliy dargohlarida rivojlantirish

Bekmuxammedov Bunyodbek Nurmuxammad o'g'li –

Qo'qon davlat universiteti doktoranti

E-mail: bekmuhammedovb@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-4367-3421>

Annotatsiya: Maqolada globalizatsiya jarayonlari ta'sirida milliy onlayn oliy ta'lim tizimida masofaviy ta'limning rivojlanishi ko'rib chiqildi, masofaviy ta'limning nazariy-metodologik asoslari, xorijiy va mahalliy tajriba, shuningdek, uni joriy etishga ta'sir qiluvchi ijtimoiy-iqtisodiy va axborot-texnologik omillar tahlil qilindi, empirik sotsiologik tadqiqot va taqqoslov tahlili asosida ishlab chiqilgan masofaviy oliy ta'lim modeli taqdim etilgan, shuningdek, rivojlanishning asosiy to'siqlari va istiqbollari aniqlanadi hamda mahalliy oliy o'quv yurtlarida masofaviy ta'lim samaradorligi va raqobatbardoshligini oshirish mexanizmlari taklif etilgan.

Kalit so'zlar: masofaviy ta'lim, masofaviy o'qitish, oliy ta'lim, globallashtirish, raqamlashtirish, masofaviy ta'lim modeli, ta'lim texnologiyalari, elektron onlayn ta'lim muhiti, ta'limni modernizatsiya qilish.

Развитие дистанционного онлайн-обучения в национальных высших учебных заведениях

Аннотация. В статье рассматривается развитие дистанционного образования в системе национального онлайн-высшего образования под влиянием процессов глобализации. Проанализированы теоретико-методологические основы дистанционного обучения, зарубежный и отечественный опыт, а также социально-экономические и информационно-технологические факторы, влияющие на его внедрение. Представлена модель дистанционного высшего образования, разработанная на основе эмпирического социологического исследования и сравнительного анализа. Также выявлены основные барьеры и перспективы развития, предложены механизмы повышения эффективности и конкурентоспособности дистанционного образования в национальных вузах.

Ключевые слова: дистанционное образование, дистанционное обучение, высшее образование, глобализация, цифровизация, модель дистанционного образования, образовательные технологии, электронная онлайн-среда обучения, модернизация образования.

Development of distance online education in national higher educational institutions

Annotation. The article examines the development of distance education within the national online higher education system under the influence of globalization processes. It analyzes the theoretical and methodological foundations of distance learning, international and local experiences, as well as the socio-economic and information-technological factors influencing its implementation. A distance higher education model is presented, developed based on empirical sociological research and comparative analysis. The article also identifies key barriers and future prospects for development, and proposes mechanisms to improve the effectiveness and competitiveness of distance learning in national universities.

Keywords: distance education, distance learning, higher education, globalization, digitalization, model of distance education, educational technologies, electronic online learning environment, modernization of education.

KIRISH

Globalizatsiyaning oliy ta'limga ko'rsatadigan ta'sirini uch yo'nalishda ko'rib chiqish mumkin. Birinchidan, milliy ta'lim tizimlari chegaralarining asta-sekin yo'qolib borishi va ularning jahon ta'lim makoniga faol qo'shilishi. Ikkinchidan, dunyo mamlakatlari oliy ta'lim tizimlarining yetakchi iqtisodiyot sohaslariga integratsiyalashuvi. Uchinchidan, elektron kommunikatsiyalar sohasidagi eng so'nggi yutuqlardan foydalanadigan yangi ta'lim modellarining va paradigmalarning shakllanishi, jumladan masofaviy oliy ta'limning rivojlanishi.

Bu eng avvalo, globalizatsiyaning asosi ommaviy kommunikatsiya va axborot vositalari – xususan, kompyuter tarmoqlari va internet ekanligi bilan bog'liq. M.Makklyuenning fikricha, axborot oqimlarining tezlashuvi, butun dunyoni go'yo bitta nuqtaga siqib olib keluvchi xususiyati va insonlar o'rtasidagi tezkor aloqa imkoniyati dunyoni "global qishloq"ga aylantirmoqda.

Oliy ta'limning globallashuvi an'anaviy barqaror universitetlarni innovatsion tuzilmalarga aylantirmoqda; bu tuzilmalar o'zida ta'lim, ilmiy-tadqiqot va zamonaviy tijorat tashkilotlari funksiyalarini integratsiyalaydi. Shunday ekan, ta'limning globallashuvi oliy ta'limni ikki tomonlama muammo bilan yuzlashtiradi: bir tomondan, u bozor munosabatlarining muhim ijtimoiy boyligi sifatida har bir individ uchun yuqoriroq ijtimoiy qatlarga ko'tarilish uchun "ijtimoiy lift" bo'lib xizmat qiladi. Boshqa tomondan esa, zamonaviy iqtisodiyotga universitetlarning integratsiyalashuvi va kuchayib borayotgan raqobat, ularning yuqori ijtimoiy maqomini yo'qotishiga olib kelmoqda. Bundan tashqari, fundamental tadqiqotlar ustuvorligi yo'qolmoqda, chunki barcha ilmiy resurslar amaliy va yuqori maoshli tadqiqotlarga yo'naltirilmoqda.

Globalizatsiya jarayonlari mahalliy oliy ta'lim tizimini modernizatsiya qilishga undovchi asosiy omillardan biridir. Globalizatsiya va ta'lim tizimini yangilash zarurati o'zaro uzviy bog'langan: bir tomondan, bozor iqtisodiyoti sharoitida mehnat faoliyatini samarali olib bora oladigan professional kadrlarga bo'lgan talab, ikkinchi tomondan, eskirgan ta'lim institutlari endi zamonaviy bozor muhitining ehtiyojlariga javob bera olmayapti.

Vujudga kelgan vaziyat ta'lim tizimining raqobatbardoshligini oshirishni taqozo etmoqda. Shu bois, O'zbekiston oliy ta'lim tizimining modernizatsiyasi muqarrar va muhimdir. Bu orqali mamlakat jahon ta'lim tizimiga integratsiyalashuvi jarayonida o'zining ta'lim va madaniy an'alarini saqlab qolishi mumkin. Modernizatsiyaning alohida ahamiyati shundaki, ta'lim instituti boshqa ijtimoiy institutlar bilan faol o'zaro aloqaga kirishadi va ularga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari, ta'lim institutining rivojlanish xarakteri maksimal darajada innovatsion bo'lishi kerak, chunki u bilimlarni inson faoliyatining barcha sohaslariga yetkazuvchi asosiy vositadir.

Axborot texnologiyalari rivojlanishi – ya'ni mahalliy oliy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonining muhim tarkibiy qismi, kompyuterlashtirishning keng yoyilishi, internet tarmog'ining hatto eng chekka hududlargacha kirib borishi – bularning barchasi masofaviy o'qitish texnologiyalarining shakllanishiga zamin yaratdi. Bu texnologiyalar axborot jamiyatining rivojlanish talablariga, talabalarning ehtiyojlariga va oliy ta'lim sohasida globallashuv bilan bog'liq zamonaviy chaqiriqlarga javob bera oladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Oliy ta'lim tushunchasining ta'riflarini tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, bu tushunchaga o'zaro bog'liq va o'zaro ta'sirlanuvchi ko'plab tarkibiy qismlar kiradi va ular yaxlit tizimni tashkil etadi. Ta'limga nisbatan tizimli yondashuv uni ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida yaxlit tushunishga imkon beradi hamda uning zamonaviy jamiyat uchun muhim rolini ochib beradi.

V.I.Vdovyukning fikricha, o'qitish – bu "talabalarning ilmiy va amaliy bilim, ko'nikma va malakalarni egallash, tafakkuri, ijodiy salohiyati va shaxsiy fazilatlarini

rivojlantirishga qaratilgan faol o'quv-bilim olish faoliyatini tashkil etish va rag'batlantirish bo'yicha maqsadli jarayon"dir. N.A.Davydov esa o'qitishni "talabalar tomonidan kasbiy bilimlarni egallash, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish, dunyoqarash va shaxsiy sifatlarni shakllantirish uchun zarur bo'lgan faol o'quv-bilim olish faoliyatini boshqarishning maqsadga yo'naltirilgan jarayoni" sifatida talqin qiladi.

Ammo yuqoridagi ta'riflar yetarlicha to'liq emas. Masalan, ular o'qituvchi va o'rganayotgan shaxs o'rtasidagi o'zaro ta'sirni yetarlicha hisobga olmaydi. Shu bois, dissertatsiyada "o'qitish" tushunchasi quyidagicha izohlanadi: bu o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro ta'sirga asoslangan, dunyoqarash va kasbni egallash uchun zarur bo'lgan shaxsiy sifatlarni shakllantirishga yo'naltirilgan, ta'lim tizimi doirasida kechadigan ko'p qirrali va maqsadli faoliyat jarayonidir.

Shunday qilib, "ta'lim" va "o'qitish" tushunchalari ta'riflarida uchraydigan asosiy kalit so'zlar "tizim", "jarayon", "natija", "o'zaro ta'sir" ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va o'zaro ta'sirni anglatadi. Ammo "ta'lim" tushunchasi o'z mazmuni jihatidan "o'qitish"ga nisbatan kengroq bo'lib, uning natijasi hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ko'plab tadqiqotchilar "masofaviy o'qitish" tushunchasini aniqlashda bir tomonlama yondashuvga yo'l qo'yishadi. Masalan, ular interaktiv o'zaro aloqalar nafaqat talaba va o'qituvchi o'rtasida, balki talabalarning o'zaro aloqasi yoki ta'lim vositalari bilan ham bo'lishi mumkinligini ko'rsatmaydi. Shuningdek, ta'lim jarayonining ishtirokchilari fazo va vaqt jihatidan ajralganligini va bu jarayon o'ziga xos ta'limiy tizimda kechishini ta'kidlamaydilar.

Bizning fikrimizcha, masofaviy o'qitishga eng obyektiv ta'rif quyidagicha: bu o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida, hamda ularning o'quv vositalari bilan interaktiv aloqasiga asoslangan, fazo va vaqtdagi joylashuvga indifferent (barqaror) bo'lgan, maxsus didaktik tizim doirasida amalga oshiriladigan maqsadli jarayondir.

Chet el adabiyotlarida masofaviy ta'lim va masofaviy o'qitish bo'yicha juda ko'p atamalar uchraydi: e-learning (elektron o'qitish), virtual o'qitish, aralash o'qitish (blended learning), tarmoq asosidagi o'qitish (network learning), TEL (technology enhanced learning – texnik vositalar yordamida o'qitish), CBT (computer-based training – kompyuter yordamida o'qitish), WBT (web-based training – internet asosidagi o'qitish), WSCL (web-supported collaborative learning – tarmoqli qo'llovli hamkorlikdagi o'qitish), mobil o'qitish, virtual o'qitish va boshqalar. Bu terminlar ko'pligi xorijiy universitetlarda masofaviy ta'limning rivojlanganligidan dalolat beradi.

Bugungi kunda dunyo bo'yicha masofaviy oliy ta'lim rivojlanishining asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

Masofaviy ta'lim postindustrial jamiyat iqtisodiyotining istiqbolli va kuchli sohasi bo'lib, faqat masofaviy ta'lim modellari asosida faoliyat yurituvchi universitetlar sonining ortishiga sabab bo'lmoqda;

Axborot texnologiyalaridan foydalanish evaziga masofaviy ta'lim ochiq xarakterga ega bo'lib bormoqda, ya'ni nafaqat diplom olish uchun, balki "umr bo'yi ta'lim" prinsipini amalga oshirish imkonini beradi. Bunda global internet tarmog'i va elektron ta'lim muhitiga asoslangan ta'lim texnologiyalarining soni oshib borayotgani muhim rol o'ynaydi;

Rivojlangan davlatlarning masofaviy ta'lim xizmatlari bozori ichki ehtiyojlar va boshqa rivojlangan hamda rivojlanayotgan davlatlarga eksport evaziga kengaymoqda. Shu bilan birga, masofaviy ta'lim texnologiyalari tobora ko'proq talabalar, ularning ehtiyojlari va hayot ritmiga moslashmoqda.

Shubhasiz, xorij tajribasi milliy masofaviy oliy ta'limni rivojlantirishda qo'llanishi mumkin va kerak, biroq bu tajriba bilan birga mahalliy xususiyat va muammolarni ham hisobga olish zarur. Bu esa, milliy oliy o'quv yurtlari oldiga xalqaro ta'lim makonida o'z

ulushini oshirish, axborot infratuzilmasini takomillashtirish va masofaviy oliy ta'lim sohasidagi me'yoriy-huquqiy bazani rivojlantirish kabi vazifalarni qo'yadi.

Masofaviy oliy ta'limni tartibga soluvchi qonunchilikdagi ayrim bo'shliqlar va to'liq shakllanmagan me'yoriy-huquqiy asoslarga qaramasdan, ushbu ta'lim shakli so'nggi yillarda jadal sur'atlarda ommalashib bormoqda. Bu jarayonning real dalillaridan biri sifatida 2024-yil avgust-sentyabr oylarida mamlakatning 60 ta aholi punktida "Jamoatchilik fikri" jamg'armasi tomonidan o'tkazilgan sotsiologik tadqiqot natijalarini keltirish mumkin. Tadqiqot ko'rsatkichlariga ko'ra, 18–30 yosh oralig'idagi respondentlarning 22 foizi an'anaviy kunduzgi o'qish shakliga qaraganda masofaviy o'qishni afzal ko'rishini bildirgan. Bu esa yoshlar ongida masofaviy ta'limga bo'lgan ijobiy munosabatning shakllanib borayotganini ko'rsatadi.

Bundan tashqari, respondentlarning 37 foizdan ortig'i turli ma'lumotlarni olish uchun muntazam ravishda kompyuter va internetdan foydalanganliklarini qayd etishgan. 52 foiz respondent esa o'z-o'zini o'qitish va shaxsiy rivojlanish maqsadida elektron ta'lim resurslaridan foydalanganini ta'kidlagan. Shu bilan birga, 25 foiz respondent asosiy ta'limini yanada chuqurlashtirish va mustahkamlash maqsadida internet orqali qo'shimcha ma'lumotlar izlagan, 23 foizi esa qo'shimcha ta'lim, asosan malaka oshirish kurslarida qatnashish istagini bildirgan. Ushbu raqamlar mamlakat aholisi orasida, ayniqsa yoshlar va faol ijtimoiy qatlam o'rtasida masofaviy o'qitish va elektron ta'limning tobora ko'proq talab qilinayotganini ko'rsatadi.

Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, ta'lim xizmatlari iste'molchilari orasida kompyuterlashtirish darajasining ortib borishi va internetdan foydalanish imkoniyatlarining kengayishi masofaviy o'qitishni oliy ta'lim jarayoniga yanada chuqurroq singdirish va uni kelajakda keng miqyosda rivojlantirish imkonini beradi. Masofaviy ta'limning samaradorligini ta'minlashda texnik infratuzilma bilan bir qatorda, elektron o'quv materiallari, malakali pedagog kadrlar va sifatli elektron ta'lim muhiti ham muhim omil sifatida ko'riladi.

Tadqiqot jarayonida shuningdek aniqlanganki, hozirgi kunda masofaviy ta'limning holati yetarlicha mukammal o'rganilmagan va bu sohada keng qamrovli ilmiy-tadqiqot ishlariga ehtiyoj mavjud. Shu bois, qo'shimcha sotsiologik va kontent-tahlillarni o'tkazish zaruriyati mavjud bo'lib qolmoqda. Tadqiqotning asosiy gipotezasi shundan iboratki: zamonaviy oliy o'quv yurtlari ta'lim xizmatlari bozorida raqobatbardosh ustunliklarni ta'minlash uchun masofaviy ta'limga bo'lgan talabni anglagan bo'lsalar-da, mamlakatda bu jarayonni sekinlashtiruvchi ichki va tashqi omillar mavjud.

2024-yil avgustidan 2025-yil maygacha mamlakatning turli hududlarida joylashgan va talabalarni masofaviy shaklda o'qitayotgan 15 ta milliy universitetning rasmiy veb-saytlari kontent tahlili amalga oshirildi. Kontent-tahlil miqdoriy va sifat jihatlarini bo'yicha olib borildi (qarang: 1-jadval). Miqdoriy tahlil doirasida birlik sifatida universitet saytlarida "masofaviy o'qitish" va "masofaviy ta'lim" iboralari ishlatilgan sahifalar soni olindi.

1-jadval: Kontent-tahlilning miqdoriy va sifat ko'rsatkichlari

Kontent tahlilining sifat ko'rsatkichlari	Kontent tahlilining miqdoriy ko'rsatkichlari
Oliy o'quv yurtlarining masofaviy ta'lim sohasidagi tajribasi. Masofaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning joriy darajasi. Masofaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning asosiy yo'nalishlari. Masofaviy ta'limning narxi. Amaldagi texnologiyalarni rivojlantirish uchun mahalliy va xorijiy universitetlar bilan hamkorlik. Oliy ta'limning MDH davlatlariga va uzoq xorijga eksporti. Masofaviy ta'limni amalga oshirish uchun qo'llanilayotgan modellar va dasturiy majmualar.	Mahalliy oliy ta'lim muassasalari veb-saytlarida "masofaviy o'qitish" iborasi mavjud bo'lgan sahifalar soni. Milliy oliy ta'lim muassasalari veb-saytlarida "masofaviy ta'lim" iborasi mavjud bo'lgan sahifalar soni. "Yandex" qidiruv tizimida foydalanuvchilar tomonidan "masofaviy o'qitish" iborasi va oliygohning qisqa nomi bilan amalga oshirilgan so'rovlar soni. "Yandex" qidiruv tizimida foydalanuvchilar tomonidan "masofaviy ta'lim" iborasi va oliygohning qisqa nomi bilan amalga oshirilgan so'rovlar soni.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Mamlakat oliy ta'lim muassasalarining rasmiy saytlariga asoslangan kontent tahlilining miqdoriy va sifat ko'rsatkichlari bo'yicha natijalari quyidagi xulosalarni chiqarishga asos beradi:

1. Internet foydalanuvchilari masofaviy ta'lim olish imkoniyatlari faqat poytaxtdagi emas, balki mintaqaviy oliy ta'lim muassasalarida ham mavjud ekanligidan xabardor. Masofaviy oliy ta'lim taklif qiluvchi eng mashhur oliygohlarning geografiyasi quyidagicha: Toshkent, Samarqand, Xorazm, Buxoro, Farg'ona, Andijon, Namangan, Nukus.

2. Hozirgi vaqtda oliy ta'lim tizimida masofaviy o'qitish texnologiyalariga talab yuqori bo'lib bormoqda. Bunga "Yandex" qidiruv tizimida foydalanuvchilar tomonidan "masofaviy o'qitish" va "masofaviy ta'lim" iboralari bo'yicha so'rovlar sonining tadqiqot davri mobaynida barqaror o'sib borayotgani dalildir.

3. Texnik sohalar bo'yicha bakalavrlar tayyorlashda masofaviy ta'lim yetarli darajada faol qo'llanilmayapti. Bu esa masofaviy o'qitish texnologiyalari va texnik yo'nalishdagi talabalarga mo'ljallangan elektron o'quv materiallari sifatini yanada takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi. Ayni vaqtda faqat bir nechta oliygohlar magistratura bosqichida masofaviy ta'limdan foydalanmoqda, bu esa ularni raqobatbardosh ustunliklardan – jumladan, ko'proq talabalarni jalb qilish va ta'lim xizmatlarini, eng avvalo, MDH davlatlariga eksport qilish imkoniyatidan mahrum qilmoqda.

4. Oliy ta'lim tizimida masofaviy o'qitish texnologiyalarining yanada muvaffaqiyatli rivojlanishi faqatgina global internet tarmog'ida ishlovchi maxsus o'quv dasturiy platformalardan foydalanilgandagina mumkin. Bunday platformalar o'qituvchilar va masofaviy o'qiyotgan talabalar o'rtasida samarali muloqotni yo'lga qo'yishga imkon beradi.

5. Masofaviy ta'limdan foydalanish oliy ta'lim muassasalarining xalqaro hamkorlik doirasini kengaytirishga yordam beradi. Bu esa o'z navbatida talabalarimizga xorijiy universitetlarda o'qish va ikki diplom olish imkonini yaratadi.

6. Masofaviy oliy ta'limning muammolari va rivojlanish yo'nalishlari (ekspert so'rovi natijalari asosida) – oliy ta'limda masofaviy ta'limni rivojlantiruvchi asosiy omillarni aniqlash imkonini bergan ekspert so'rovi o'tkazildi.

So'rovda ishtirok etadigan ekspertlarni tanlash ularning oliy o'quv yurtida masofaviy ta'limni rivojlantirish jarayoniga bevosita jalb etilganlik prinsipi asosida amalga oshirildi. Ekspertlar tarkibi bir xildir, chunki ularning barchasi davlat oliy o'quv yurtlarida faoliyat yuritadi: ular masofaviy ta'lim universitet markazlari rahbarlari yoki axborot texnologiyalari

bo'yicha prorektorlar bo'lib, masofaviy ta'lim texnologiyalarini o'quv jarayoniga joriy etishda bevosita ishtirok etishadi. Ularning ushbu lavozimdagi ish tajribasi 5 yildan ortiqni tashkil etadi.

Jami 90 nafar ekspert so'rovdan o'tkazildi, ularning yarmidan ko'pi 31–58 yosh oraliqidagi kishilar, 55,6% erkaklar, va barcha ekspertlar ilmiy darajaga ega.

Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, barcha ekspertlar oliy ta'limda masofaviy o'qitish texnologiyalarining ahamiyatini tan olgan bo'lsa-da, faqat 77,7% ekspertlar bu texnologiyalar hozirning o'zida katta ahamiyatga ega deb hisoblaydi. Ekspertlarning aksariyati (83,3%) esa, masofaviy o'qitish texnologiyalarining mavjudligi oliy ta'lim muassasalarining ta'lim sohasidagi raqobatbardoshligini oshiradi, deb hisoblaydi.

Garchi ekspertlar hozirgi globalizatsiya sharoitida oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligini oshirishda masofaviy ta'limning muhim rolini ta'kidlagan bo'lsalar-da, ularning fikricha, masofaviy ta'limni joriy etish jarayonini sekinlashtiruvchi omillar mavjud (qarang: 2-jadval).

2-jadval. Masofaviy ta'limni joriy etish jarayonini sekinlashtiruvchi omillar

Ekspert so'rovi natijalari bo'yicha reyting	Oliy ta'lim muassasasida masofaviy ta'limni joriy etish jarayonini sekinlashtiruvchi omil	O'rta cha ball
1.	Masofaviy ta'lim tizimlarini ishlab chiqish, joriy etish va qo'llab-quvvatlashning yuqori xarajati	8,7
2.	Zarur texnik qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi	7,5
3.	Masofaviy ta'lim uchun malakali o'qituvchilarning yetishmasligi	7,4
4.	Oliy ta'lim muassasalarida to'liq qamrovli masofaviy ta'lim kurslarining mavjud emasligi	7,1
5.	Masofaviy ta'lim sifati darajasining pastligi	6,3
6.	Amaldagi qonunchilik darajasi	4,5
7.	Talabalar orasida masofaviy ta'limga bo'lgan talabning pastligi	4,3
8.	Masofaviy ta'lim dasturlarining yetarli darajada nufuzga ega emasligi	4,1
9.	Oliy ta'lim muassasasining yetarli darajada kompyuterlashtirilmaganligi, internet tezligining pastligi	3,2
10.	Masofaviy ta'lim oliy ta'lim muassasasi uchun ustuvor yo'nalish emas	2,1

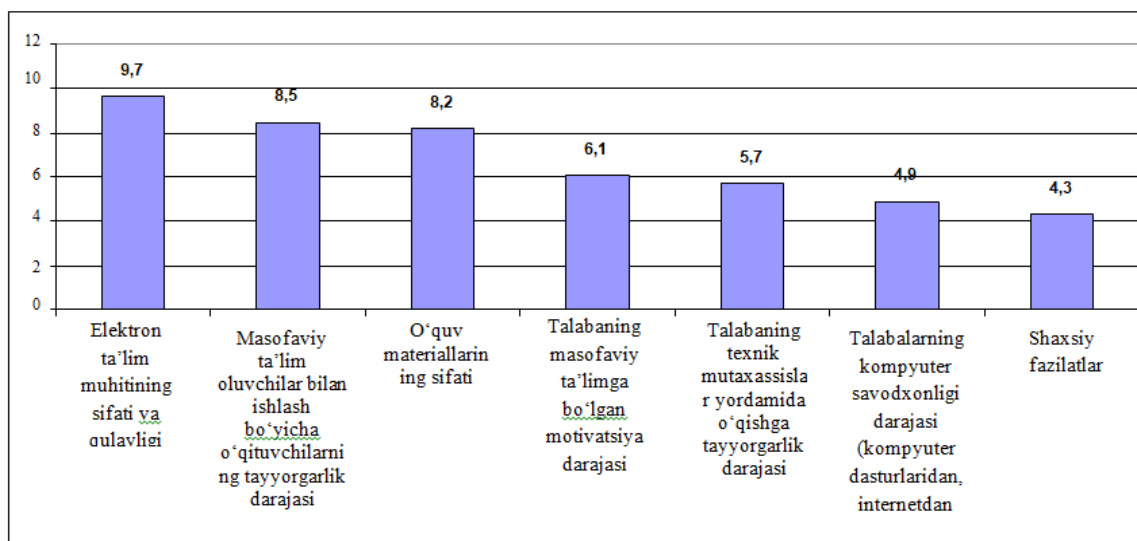
Shunday qilib, ekspertlar ta'kidlashicha, oliy ta'lim muassasalarida masofaviy ta'limni joriy etishga to'sqinlik qilayotgan eng muhim omillar – bu elektron masofaviy ta'lim tizimlarini ishlab chiqish va qo'llab-quvvatlashning yuqori narxi hamda zarur texnik qo'llab-quvvatlashning yo'qligidir. Ushbu omillar obyektiv xususiyatga ega, chunki masofaviy ta'lim texnologiyalarini oliy ta'lim muassasalarining o'quv jarayoniga joriy etish sezilarli moliyaviy xarajatlar bilan bog'liq. Bu esa, albatta, cheklovchi omil hisoblanadi va ayrim oliy o'quv yurtlarida masofaviy ta'limning past ustuvorligini belgilaydi.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuningdek, talabalarni masofaviy texnologiyalar yordamida muvaffaqiyatli o'qitishga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni aniqlash hamda ularning ta'sir darajasini belgilash imkonini berdi (1-rasm).

Ekspertlar so'rovi natijalariga ko'ra masofaviy ta'lim oluvchilarni muvaffaqiyatli o'qitishga ta'sir etuvchi omillar.

Shuni ta'kidlash lozimki, masofaviy ta'lim turli olimlar nuqtayi nazaridan qaraganda bir xil baholanmaydigan hodisa bo'lsada, deyarli barcha ekspertlar shuni e'tirof etdiki, agar sifatli ta'limiy elektron tizimlar, elektron o'quv materiallari hamda malakali o'qituvchilar

mavjud bo'lsa, oliy ta'lim muassasalarida masofaviy ta'lim rivojlanishi uchun zarur barcha imkoniyatlarga ega.

Ekspertlar tomonidan kunduzgi, sirtqi va masofaviy ta'lim shakllarining xususiyatlarini baholash va har bir xususiyatni reyting asosida tartiblash natijasida masofaviy ta'limning kuchli va zaif tomonlari aniqlab olindi (3-jadvalga qarang).

Shunday qilib, masofaviy ta'lim an'anaviy ta'lim shakllari bilan solishtirganda o'ziga xos afzalliklarga ega (talabalar sonining maksimal darajada ko'pligicha o'qitilishi, ta'limni eksport qilish imkoniyati, o'qish xarajatlarining nisbatan kamligi, ishlab chiqarishdan yoki oiladan ajralmagan holda o'qish imkoniyati), shuningdek kamchiliklari ham mavjud (ta'limning yetarli darajada obro'li emasligi va elektron ta'lim muhitlarining past sifati), bu esa mamlakat oliy ta'lim muassasalarida uni qo'llash samaradorligiga ta'sir ko'rsatadi.

3-jadval. Oliy ta'limdagi turli o'qitish shakllarining sifat ko'rsatkichlari

Kunduzgi ta'lim	Sirtqi ta'lim	Masofaviy ta'lim
1. Ta'limning nufuzliligi	1. Ta'limning qulayligi	1. Eng ko'p talabalarni o'qitish imkoniyati
2. Bitiruvchilarning mehnat bozorida talabgirliigi	2. Bitiruvchilarning mehnat bozorida talabgirliigi	2. Boshqa davlatlardan talabalarning o'qishi uchun imkon
3. Ta'lim sifati	3. Ta'limning arzonligi (mavjudligi)	3. Ta'limning arzonligi (mavjudligi)
4. Zamonaviy texnologiyalarni qo'llash	4. Zamonaviy texnologiyalarni qo'llash	4. Ta'limning qulayligi
5. Ta'limning qulayligi	5. Ta'limning nufuzliligi	5. Zamonaviy texnologiyalarni qo'llash
6. Talaba almashinuvi imkoniyati	6. Eng ko'p talaba o'qitish imkoniyati	6. Ta'lim eksporti (boshqa hudud va davlatlarga)
7. Ta'limning arzonligi (mavjudligi)	7. Boshqa davlatlardan talabalarning o'qishi	7. Talaba almashinuvi imkoniyati
8. Boshqa davlatlardan talabalarning o'qishi	8. Ta'lim sifati	8. Ta'lim sifati
9. Eng ko'p talaba o'qitish imkoniyati	9. Ta'lim eksporti	9. Bitiruvchilarning mehnat bozorida talabgirliigi
10. Ta'lim eksporti (boshqa hudud va davlatlarga)	10. Talaba almashinuvi imkoniyati	10. Ta'limning nufuzliligi

Olingan sotsiologik tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi xulosalarni chiqarish mumkin:

1. Oliy ta'limning boshqa shakllari bilan solishtirganda, bugungi kunda mahalliy OTMLlarda masofaviy ta'lim eng kam nufuzga ega bo'lgan shakl hisoblanadi;

2. Masofaviy oliy ta'limning nufuzi darajasi bevosita uning sifatiga bog'liq. Zamonaviy axborot davri talabalarni masofaviy o'qitish uchun sifatli elektron muhitlar yaratishga imkon beradi. Bu esa rivojlangan xorijiy davlatlarda masofaviy ta'lim sifatiga oid muammoni hal etgan. Xuddi shunday vazifa hozirda yurtimizdagi oliy ta'lim muassasalari oldida ham turibdi;

3. Masofaviy ta'lim sifatini oshirish orqali ushbu shaklning nufuzini ham oshirish mumkin bo'ladi. Bu esa potensial talabalar va ish beruvchilar ko'zida uning obro'sini oshirib, masofaviy ta'limni tamomlagan bitiruvchilarning mehnat bozoridagi talab darajasini ko'paytiradi;

4. Masofaviy ta'lim, boshqa shakllar bilan solishtirganda (kunduzgi va sirtqi ta'lim), eng qulay va ochiq shakl sanaladi. Bu o'qish narxi, istalgan joyda ishlashdan ajralmagan holda o'qish imkoniyati, xorijiy universitetlarda tahsil olish imkoniyati kabi omillarda namoyon bo'ladi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, masofaviy ta'lim muayyan texnologiyalarga (vosita, usul) asoslanib, o'quv materialini o'qituvchidan talabagacha yetkazishni ta'minlaydi. Amalda mavjud bo'lgan masofaviy ta'lim modellari, shu jumladan hozirda qo'llanilmaydigan, biroq bu sohada sodir bo'layotgan jarayonlarni tushunishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan modellar afzalliklari va kamchiliklari bilan birga 4-jadvalda keltirilgan.

4-jadval. Masofaviy ta'limning ilgari mavjud bo'lgan va hozirda qo'llanilayotgan modellari taqqoslamasi.

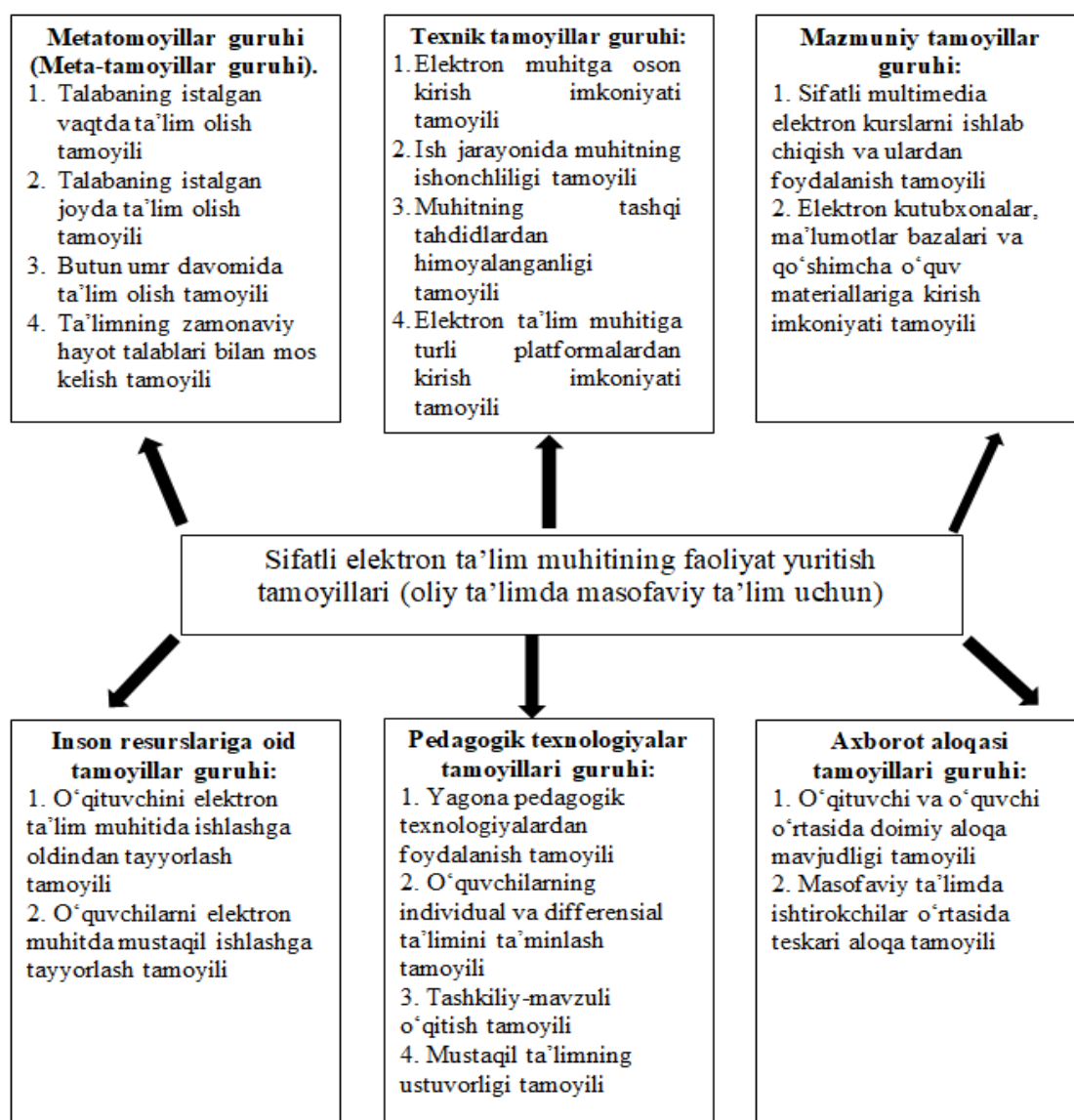
Model Parametr	Korrepondensiya modeli	Translyatsion model	Kompyuterli multimedia modeli	Internet texnologiyalarga asoslangan kompyuter modeli
O'quv materialining tashuvchisi	Qog'ozli material (bosma)	Televizion va radio efir	Optik disk (CD/DVD)	Internet tarmog'i, elektron ta'lim muhiti
Talaba va o'qituvchi o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri muloqot mavjudligi	Mavjud emas	Mavjud emas	Mavjud emas	Mavjud
Tayyorlash (yaratish) narxi	Past	Yuqori	Yuqori	Juda yuqori
Istalgan joyda va istalgan vaqtda ta'lim olish imkoniyati	Imkoniyat bor	Imkoniyat yo'q	Imkoniyat bor	Imkoniyat bor

Masofaviy ta'lim modellarining taqqoslama tahlili hamda o'rganilgan xorijiy tajriba dissertantga quyidagi fikrni ilgari surish imkonini beradi: internet tarmog'iga asoslangan kompyuterli masofaviy ta'lim modeli eng ko'p afzalliklarga ega. Chunki ushbu model:

- talabalar uchun zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish imkonini beradi;
- o'quv materiallarini yuqori tezlikda yetkazib berishni ta'minlaydi;
- o'quvchilarning ishini tezkor baholash imkoniyatini yaratadi;
- shuningdek, o'qituvchi va talabalar o'rtasida bevosita muloqotga sharoit yaratadi.

Masofaviy oliy ta'lim modelini ishlab chiqish maqsadida dissertant elektron ta'lim muhitining faoliyat yuritishining asosiy tamoyillarini shakllantirgan, bu esa masofaviy ta'lim

sifatini ta'minlashga xizmat qiladi (2-rasm).

2-rasm. Oliy ta'limda elektron ta'lim muhiti faoliyat yuritishining asosiy tamoyillari

Ishlab chiqilgan masofaviy oliy ta'lim modeli ta'limni informatsiyalash sohasidagi zamonaviy yutuqlarni hisobga oladi, masofaviy o'qitishning eng muvaffaqiyatli texnologiyalariga asoslanadi, bu esa talabalar uchun sifatli masofaviy ta'lim olish imkonini beradi. Ushbu model universal bo'lib, masofaviy ta'limni joriy etishni rejalashtirayotgan har qanday oliy ta'lim muassasasi ta'lim jarayoniga tatbiq eta oladi.

Masofaviy oliy ta'lim modeli (3-rasm) muallif tomonidan quyidagi turlarga bo'lingan resurslardan foydalanishni nazarda tutadi: inson resurslari, texnik resurslar, moliyaviy, vaqt va axborot resurslari; u masofaviy ta'lim jarayonini boshqarish va uning sifatini nazorat qilishni o'z ichiga oladi; talabalar va o'qituvchilar o'rtasida, shuningdek, talabalar o'zaro o'rtasida albatta teskari aloqa mavjud bo'lishi zarurligini ko'rsatadi; masofaviy ta'limni joriy etish natijalarini talaba, oliygoh va jamiyat miqyosida baholaydi.

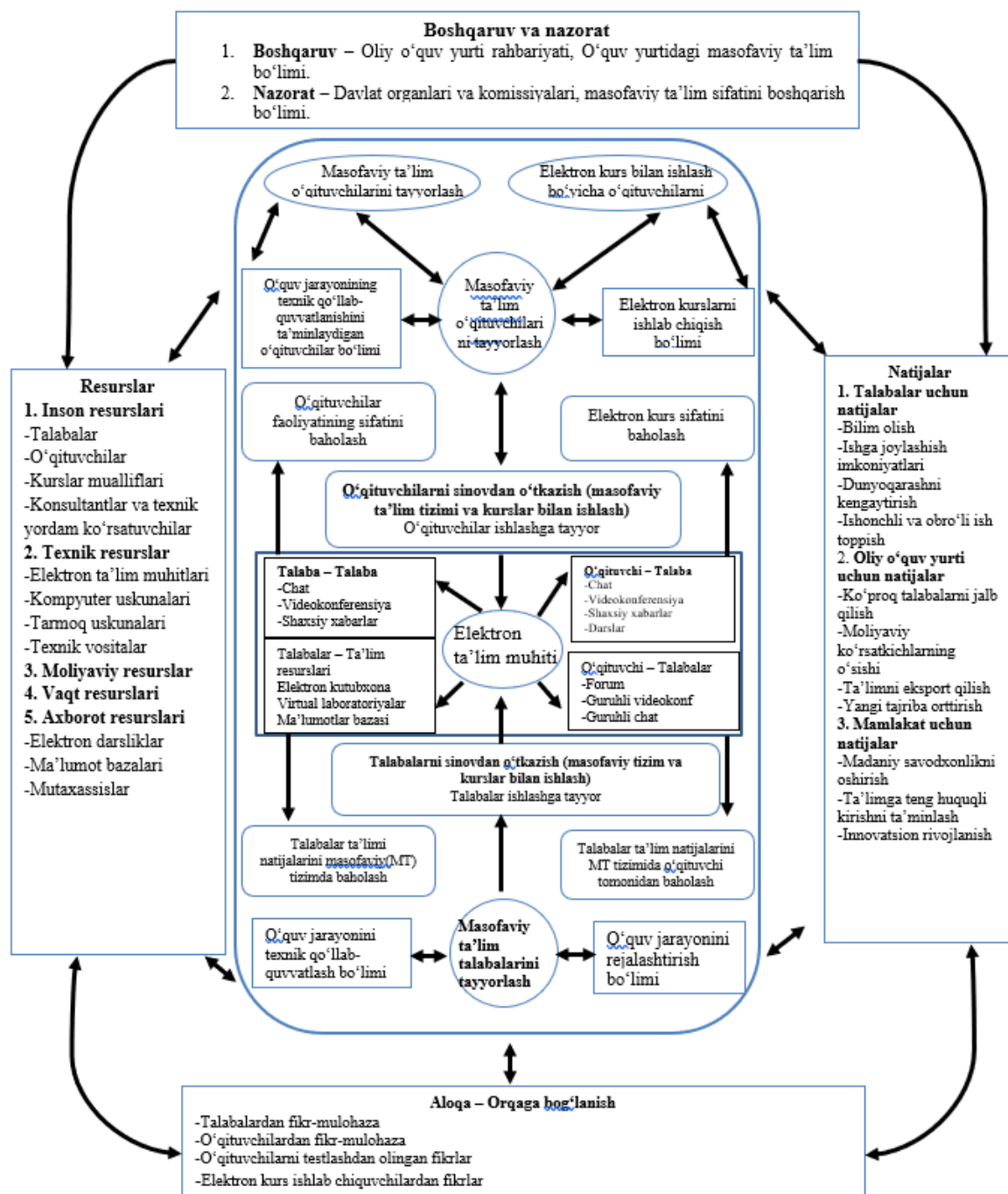
Elektron ta'lim muhitida muvaffaqiyatli ishlash uchun ham o'qituvchi, ham talabaning puxta dastlabki tayyorgarligi talab etiladi, shuningdek, ta'lim muhitiga va o'zaro ta'sir jarayoniga kirishganidan so'ng bilimlarni nazorat qilish majburiy hisoblanadi. O'qituvchilar va talabalar videoanjumanlar, chatlar, forumlar orqali bevosita muloqot qilish imkoniga ega bo'ladilar, shuningdek, shaxsiy xabarlar orqali o'zaro aloqa o'rnatishlari mumkin; bu kabi texnologiyalar talabalar o'rtasidagi muloqotda ham qo'llanishi mumkin. Ta'limni qo'llab-

quvvatlash uchun talabalar elektron ta'lim resurslaridan (masalan, elektron kutubxonalar, bilim bazalari va hokazo) foydalanishlari mumkin, bu resurslarga mazkur elektron ta'lim muhiti orqali kirish imkoni mavjud.

Ta'lim samaradorligi bir tomondan tizimning o'zi tomonidan (elektron test sinovlari, talabaning tizimga kirish statistikasini tahlil qilish), ikkinchi tomondan esa o'qituvchi tomonidan (amaliy topshiriqlar, nazorat ishlari va boshqalarni tekshirish) nazorat qilinadi. Bunday kompleks tekshiruv natijasida talabaning muayyan kursni muvaffaqiyatli o'zlashtirgani haqida xulosa qilinadi. Elektron ta'lim muhitidagi o'zaro ta'sirning o'ziga xos jihati shundaki, bu nafaqat talabadan olingan bilimlarni, balki o'qituvchi faoliyatini va elektron kurs sifati ham baholash imkonini beradi, bu esa modelning har bir komponenti samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Muallif tomonidan taklif etilgan masofaviy ta'lim modelini zamonaviy Rossiya oliy o'quv yurtlarida amalga oshirish mexanizmi model tarkibida mavjud bo'lib, zarur resurslarni jalb qilish, boshqaruv va nazorat bo'limlarini tashkil etish va ularni ma'lum vazifalar, huquqlar va funksiyalar bilan ta'minlashni nazarda tutadi. Taklif etilayotgan modelda masofaviy ta'lim bo'limi (yoki markazi) mavjud bo'lib, u ta'limiy o'zaro ta'sirning barcha ishtirokchilarini nazorat qilish va muvofiqlashtirish funksiyalarini bajaradi, shuningdek, ta'lim jarayonini rejalashtirish bo'limi mavjud bo'lib, u talaba va o'qituvchilar uchun zarur o'quv rejalarini ishlab chiqish bilan shug'ullanadi.

Mazkur modelning bir elementi bo'lgan boshqaruv va nazorat bo'limi ta'lim jarayonining uzluksiz ishlashini ta'minlash uchun zarur resurslarni jalb qiladi, shuningdek, talabalar, o'qituvchilar, texnik xodimlar va elektron kurslarni ishlab chiquvchilardan olinadigan teskari aloqa asosida natijalarni kuzatadi. Masofaviy ta'lim jarayonining asosiy elementlari boshqaruv bo'limi tomonidan doimiy sifat nazorati ostidabo'ladi, u esa o'z navbatida ta'lim jarayonida ishtirok etayotgan barcha subyektlardan olinayotgan ma'lumotlar va fikr-mulohazalarni tahlil qilib, tizimning orqali tizimning samaradorligi haqida zarur xulosalar chiqaradi.

3 - rasm. Oliy ta'limda masofaviy ta'lim modeli.

Shunday qilib, taklif etilayotgan masofaviy ta'lim modelini joriy etish natijasida quyidagi natijalarga erishiladi:

Birinchidan, talabalar ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'ladilar, ularning dunyoqarashi kengayadi hamda obro'li ishga joylashish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Ikkinchidan, ushbu modelni joriy etish natijasida universitetlar o'zlari uchun quyidagi ijobiy natijalarga erishadilar: ko'proq talabalarni o'qitish va ta'limni boshqa mintaqalar va davlatlarga eksport qilish orqali moliyaviy ko'rsatkichlarning o'sishi, yangi tajribaga ega bo'lish, bu esa o'z navbatida masofaviy ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga olib keladi.

Uchinchi muhim yo'nalish esa aholining umumiy madaniy saviyasining oshishi va fuqarolarning ta'lim xizmatlariga teng huquqli kirish muammosini hal qilishdan iboratdir.

XULOSA

O'zbekiston oliy ta'lim tizimida masofaviy onlayn ta'limni rivojlantirish jarayonlari globalizatsiya va raqamlashtirish sharoitida tobora dolzarb bo'lib bormoqda. O'tkazilgan kontent-tahlil va ekspert so'rovlari natijalari masofaviy ta'limning afzalliklarini (qulaylik, arzonlik, keng qamrov, xalqaro hamkorlik va ta'lim eksporti imkoniyatlari) tasdiqladi. Shu bilan birga, texnik infratuzilmaning yetishmasligi, yuqori xarajatlar, malakali pedagoglarning kamligi va elektron ta'lim muhitlarining sifatiga oid muammolar asosiy to'siqlar sifatida belgilandi.

Taklif etilgan masofaviy ta'lim modeli zamonaviy texnologiyalar va samarali boshqaruv tamoyillariga asoslanib, talabalarga sifatli ta'lim olish, oliy ta'lim muassasalariga esa raqobatbardoshlikni oshirish va xalqaro integratsiyaga keng yo'l ochishni ta'minlaydi. Ushbu model joriy etilishi mamlakatda ta'limga teng huquqli kirishni kafolatlash, innovatsion rivojlanishni jadallashtirish va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga xizmat qilishi bilan alohida ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. М.С.Якубов “Катта масштаби объектлар электрон хужжат айланиш тизимини тизимли таҳлили: системный анализ системы электронного документооборота крупных объектов.” Молодой специалист, no. 2, 2023, pp. 43-55.
2. М.С.Якубов “Таълим соҳасида электрон хужжат айланиш тизимини жорий этишнинг ўзига хос хусусиятлари: specific characteristics of the implementation of the electronic document circulation system in the field of education.” Молодой специалист, no. 2, 2023, pp. 45-53.
3. М.С.Якубов “Таълим тизимида электрон хужжат айланишини такомиллаштириш омиллари.” Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali, vol. 3, 2023, pp. 145-149.
4. M.S.Yakubov “Katta masshtabli ta'lim sohasi elektron hujjat almashinuvi texnik va tashkiliy ta'minoti.” Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali, vol. 3, no. 12, 20 Dec. 2023, pp. 163-170.
5. B.Bekmuxammedov “The development strategy and importance of online education system.” DTAI–2024 1.DTAI, 2024, pp. 436-439.
6. М.С.Якубов “Таълим тизимида электрон хужжат айланишини ташкил этиш тамойиллари.” Pedagog, no. 54, 2024, pp. 113-118.
7. M.Y.Mansurova, B.Bekmukhammedov and B.Jumaboev. “Optimizing workforce dynamics: a comparative analysis of regional.” JournalNX, vol. 10, no. 3, 2024, pp. 1-7.
8. М.С.Якубов “Таълим тизимида структуралашган маълумотлар алмашинуvinинг ўзига хос хусусиятлари.” Iqro Indexing, vol. 8, no. 2, 2024, pp. 247-254.
9. B.N.Bekmuxammedov, Sh.Sh.Fayzullayev. “Online ta'limda sun'iy intellektning qaror qabul qilishga va online ta'limga tasiri.” Journal of Iqro – журнал Иқро – Iqro jurnali, vol. 12, no. 1, 2024, pp. 102-110.
10. Б.Бекмухаммедов, А.Тоҳтасинов “Разработка моделей дистанционного обучения в системе непрерывного профессионального образования.” Yangi O'zbekiston, Yangi tadqiqotlar jurnali, vol. 3, no. 1, 2025, pp. 99-105.

11. Б.Бекмукхаммедов “Artificial intelligence and machine learning technologies in forming online education systems.” Международный мультидисциплинарный журнал исследований и разработок, vol. 1, no. 3, 2025, pp. 230-235.

12. M.S.Yakubov and B.N.Bekmukhammedov “Shaxsga yo'naltirilgan onlayn ta'lim tizimida sun'iy intellektni qo'llash.” Al-Farg'oniy avlodlari, vol. 1, no. 1, 2025, pp. 35-39.